

Inštitút pre výskum práce a rodiny
Institute for Labour and Family Research

KONAŤ PROTI NÁSILIU NA ŽENÁCH

Metodická príručka pre firmy

Zostavila Oľga Pietruchová

2020

„Domov musí byť bezpečné miesto pre všetkých“

„KONAŤ PROTI NÁSILIU NA ŽENÁCH“

Metodická príručka pre firmy

Autorka: Oľga Pietruchová

Bratislava, 2020

Odborná garancia: Barbora Burajová

Vydanie: Prvé vydanie

Vydavateľ: Inštitút pre výskum práce a rodiny

Rok vydania: 2020

Rozsah: 17 strán

Text neprešiel jazykovou korektúrou.

Inštitút pre výskum práce a rodiny vydal túto publikáciu ako súčasť výstupov národného projektu Prevencia a eliminácia rodovej diskriminácie OP ĽZ NP 2018/4.1.2/01., ktorý sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu a Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci Operačného programu Ľudské zdroje www.esf.gov.sk.

Obsah

ÚVOD	4
Teoretický úvod	5
Následky domáceho násilia	6
Individuálne následky na obete a ich prejavy v pracovnej oblasti	6
Celospoločenské náklady	7
Inštitucionálne zázemie v SR	7
Špecializované podporné služby	8
Národná linka pre ženy zažívajúce násilie	8
Poradenské centrum	8
Bezpečný ženský dom	8
Kordinančno-metodické centrum pre prevenciu násilia na ženách (ďalej ako „KMC“)	9
Firemné opatrenia v prípade násilia na ženách	10
Prevencia	10
Vzdelávanie a firemná kultúra	10
Informovanosť	11
Identifikácia	12
Možnosť hovoriť o násilí	12
Zachovanie dôvernosti	12
Zdokumentovanie informácií o násilí	13
Ohlasovacia povinnosť	13
Podpora	13
Prvá informácia o násilí	14
Porozumenie pre zníženie pracovného výkonu	14
Mimoriadne voľno	14
Plánovanie bezpečnosti	15
Intervencia	16
Pomoc pri riešení situácie ženy	16
Riešenie problému	16
Právna pomoc	17
Sieťovanie a výmena skúseností	17
Zdroje	18

ÚVOD

Prevencia a boj proti násiliu páchanému na ženách a podpora jeho obetí sú morálnou povinnosťou celej spoločnosti. Všetci sme obklopení obeťami „pandémie násilia na ženách“ⁱ, a to bez ohľadu na vzdelanie, zamestnanie a príjem, kultúru alebo národnosť. Zo štúdie Agentúry Európskej únie pre základné práva (FRA)ⁱⁱ so sídlom vo Viedni, ktorá bola prezentovaná v marci 2014 vyplýva, že každá tretia žena z Európskej únie bola obeťou fyzického alebo sexuálneho násilia aspoň raz vo svojom živote po dosiahnutí veku 15 rokov.

Podľa slovenských výskumov zažila násilie od bývalého alebo súčasného partnera takmer každá štvrtá žena. Ročná prevalencia domáceho násilia u žien je zhruba na úrovni 4%, čo znamená, že takmer 90 tisíc žien zažilo počas ostatných 12 mesiacov násilie od partnera. Štatisticky je teda pravdepodobné, že v každom podniku s viac ako 50 zamestnankyňami je minimálne jedna žena, ktorá práve zažíva nejakú formu násilia od svojho manžela alebo partnera.

Podľa najnovších štatistík je väčšina žien, ktoré sa stali obeťami domáceho násilia, zamestnaných. Okrem podpory kampaní na boj proti násiliu na ženách a podpore organizácií, ktoré ženám zažívajúcim násilie a ich deťom pomáhajú, môžu zamestnávateľi a firmy zohrať zásadnú úlohu pri ochrane svojich zamestnankyň pred násilím a ich podpore na ceste z násilia. Je preto nevyhnutné vedieť tento problém, s ktorým môže byť zamestnávateľ konfrontovaný, riešiť. Hoci firma nemôže nahradiť služby, ktoré sa starajú o obeť, môže - a mala by - ženám poskytnúť pomoc a podporu. Vytváranie podpornej kultúry môže presvedčiť ženy, že majú právo žiť život bez násilia a povzbudiť ich, aby riešili a ohlásili násilie, ktoré zažívajú. Základnými nástrojmi podpory žien zažívajúcich násilie na pracovisku je poskytnutie bezpečného priestoru, ktorý im vytvorí vhodnú podporu aj na pracovisku. Bezpečný priestor dopĺňa fakt, že možnosť pracovať posilňuje ženy na ceste z násilia tým, že sú finančne menej závislé alebo až nezávislé na partnerovi, ktorý je voči nim násilný. Ženy s adekvátnym príjmom a ekonomickým zabezpečením dokážu svoju situáciu riešiť oveľa rýchlejšie a účinnejšie a tým vymaniť z cyklu domáceho násilia seba a aj svoje deti.

Každý jednotlivec, každý zamestnanec alebo zamestnankyňa, každá spoločnosť môže zmeniť osud obeť domáceho násilia.

Teoretický úvod¹

Rod – na rozdiel od **pohlavia** –označuje súbor spoločnosťou vytvorených rolí, vzorov správania, činností a atribútov, ktoré daná spoločnosť považuje za primerané pre ženy a mužov. Rod je teda sociálny aspekt biologického pohlavia; kým znaky biologického pohlavia žien sú na celom svete rovnaké, sociálne úlohy a vzorce správania – teda rodové znaky – sú v rôznych kultúrach a náboženstvách rôzne a často i protichodné. Tieto očakávania sa spravidla pretavia do paušalizujúcich očakávaní, často spojených s predsudkami o schopnostiach mužov a žien, ktoré nazývame „**rodové stereotypy**“. Tieto stereotypy sa vyznačujú silnou hierarchiou (mužské nadradené nad ženské) a tvoria tým akúsi neformálnu štruktúru moci.

„Rodová podmienenosť“ násilia na ženách vyjadruje, **že mužské násilie** páchané na ženách sa chápe v jeho širokom spoločenskom kontexte, a nie ako individuálny problém konkrétneho vzťahu.

Rodovo podmienené násilie sú všetky činy násilia, ktoré je namierené voči určitej osobe z dôvodu jej pohlavia, rodu, rodovej identity alebo rodového vyjadrenia alebo ktoré neprimerane postihuje osoby určitého pohlavia. Rodovo podmienené násilie je porušenie ľudských práv a porušenie zákazu diskriminácie a zásady rovného zaobchádzania. Dôvody, prečo drvivú väčšinu obetí násilia medzi partnermi (až 73%) a 100% obetí znásilnenia a sexuálneho zneužívania dospelých osôbⁱⁱⁱ tvoria ženy, spočívajú v škodlivých zaužívaných názoroch na postavenie a úlohy žien a v konečnom efekte súvisia s pomerne vysokou toleranciou k násiliu na ženách².

Práve preto sa o násilí na ženách hovorí aj ako o rodovo podmienenom násilí. Pohlavie obeť násilia v partnerských vzťahoch a sexualizovaného násilia nie je náhodné; ženy sa stávajú obeťami násilia následkom nerovnakého postavenia žien a mužov a nerovnocennému prístupu žien k sebaurčeniu, zdrojom a podpore, ktoré sú založené na rozdieloch medzi ženami a mužmi v sociálnom a spoločenskom postavení tak vo verejnej, ako aj v súkromnej oblasti. Tento typ násilia je hlboko zakorenený v sociálnej a kultúrnej štruktúre, normách a hodnotách, ktorými sa riadi spoločnosť a je často podporovaný kultúrou popierania a mlčania.

¹ Poznámka: Pre zjednodušenie používame v kurze pojem „násilie na ženách“ alebo „domáce násilie“, pričom sa pod tým myslí aj násilie v intímnych vzťahoch alebo partnerské násilie, a to bez ohľadu na to, či páchatel má, alebo v minulosti mal s obeťou spoločnú domácnosť. Rovnako zjednodušene používame pojem „obeť“ alebo len „žena“, nakoľko zameranie príručky je na násilie páchané na ženách, ktoré má svoje nezameniteľné špecifiká a z nich vychádzajúci prístup k problematike a podpore obetí. Napriek tomu si plne uvedomujeme, že obeťou domáceho násilia môžu byť rovnako muži a – samozrejme – deti.

² Poznámka: V prieskume Eurobarometra 449 len 14% opýtaných na Slovensku povedalo, že v kruhu rodiny alebo priateľov poznajú niekoho, kto je obeťou domáceho násilia. Pritom skúsenosť s domácim násilím na Slovensku má za svoj život 25 % mužov a 26 % žien. Vidíme teda, že vnímanosť najbližších voči domácnému násiliu zaostáva za skúsenosťou s ním takmer o polovicu. Naopak priemerne 24% obyvateľov Európy odpovedalo, že poznajú niekoho v okruhu rodiny a známych niekoho, kto zažil domáce násilie. V priemere sú Európania teda k násiliu oveľa citlivejší.

Na citlivosť či necitlivosť k násiliu sa je tiež možné pozrieť cez to, či násilie považujeme za neprijateľné. V tomto ohľade zaostávame za európskym priemerom, kým viac ako 80% obyvateľov EÚ v priemere odpovedalo, že domáce násilie je neprijateľné a malo by byť trestné, z opýtaných na Slovensku si to myslí 67%.

Násilie na ženách sú všetky činy rodovo podmieneného násillia namierené voči ženám a dievčatám, ktoré majú alebo môžu mať za následok telesnú, sexuálnu, duševnú, ale aj ekonomickú ujmu alebo utrpenie vrátane vyhrážania sa takýmito činmi, nátlaku alebo svojvoľného zbavenia slobody, či už vo verejnom alebo v súkromnom živote.

Rodovo podmienené násilie páchané na ženách je teda výsledok sociálnych vzťahov s nerovnomerným rozdelením moci, v ktorých ženy majú voči mužom podradenú pozíciu – rodovej nerovnosti. Hoci sa najčastejšie deje v partnerských vzťahoch, rovnako môže byť páchatel'om syn, otec alebo iný príbuzný, na ktorom je žena závislá alebo je k nemu v nerovnom mocenskom postavení.

Domáce násilie zahŕňa všetky činy fyzického, sexuálneho, psychického, sociálneho alebo ekonomického násillia, ktoré pácha osoba, ktorá je alebo bola blízkou osobou obete. Domáce násilie zahŕňa partnerské násilie, ako aj násilie medzi ostatnými členmi a členkami rodiny.

Násilie v intímnych vzťahoch alebo partnerské násilie zahŕňa všetky činy fyzického násillia, sexuálneho násillia, psychického, sociálneho alebo ekonomického násillia, ktoré sa vyskytujú medzi súčasnými manželmi alebo bývalými manželmi, partnermi alebo bývalými partnermi, bez ohľadu na to, či páchatel' má, alebo v minulosti mal s obeťou spoločnú domácnosť.

Následky domáceho násillia

Individuálne následky na obeť a ich prejavy v pracovnej oblasti

Ženy zažívajúce násilie viac absentujú v práci a znižuje sa ich schopnosť plniť si pracovné povinnosti, čo má negatívny vplyv na výšku ich zárobku a oslabuje možnosť udržať si pracovné miesto. Potláčanie energie a podryvanie sebadôvery a ohrozovanie zdravia znemožňuje ženám plne sa zúčastňovať na živote spoločnosti a plne sa začleniť do pracovného procesu, čo pre spoločnosť predstavuje straty ľudských zdrojov.

Vplyv násillia na obeť (podľa výskumu FRA) ukazuje, že v dôsledku viktimizácie zo strany partnerov alebo iných osôb obeť sú postihnuté stratou sebadôvery a pociťujú zraniteľnosť a úzkosť. Závažnejšie následky na psychické zdravie žien má sexuálne násilie; tretina žien má v jeho následku depresie, polovica stratu sebadôvery, pocit zraniteľnosti, úzkosť a následné problémy so vzťahmi.

Následky po fyzickom alebo sexuálnom násilí, ktoré ženy zažili od partnera priznala viac ako jedna tretina žien. Najčastejšie ide o „psychické a psychiatrické problémy“ a „škrabance a menšie modriny“; a v rôznej početnosti kombinácií aj „monokel“, „rany alebo rezné rany“, „vnútorné zranenie alebo zlomeniny“, „zranenia na pohlavných orgánoch“ a „iné gynekologické problémy. Stresujúce a traumatizujúce skúsenosti³ s násilným správaním člena domácnosti môžu viesť u žien až k posttraumatickej stresovej poruche. V bežných situáciách preto môžu reagovať ustrnutím alebo útočne len preto, že im niečo pripomenulo prežitú skúsenosť s násilím. Často touto

³ Emocionálne dôsledky násillia sa zisťovali prostredníctvom dvoch škál – škály posttraumatického stresového syndrómu a meranie duševnej pohody a zdravia (HSCL-10).

pripomienkou sú zmyslové vnemy ako zápach či vôňa, nejaký zvuk či tón hlasu, alebo aj slovo či slová, ktoré útočník používal v rámci agresie, i keď nemajú agresívny význam.

Celospoločenské náklady

Násilie páchané na ženách a ich deťoch je jednou z najrozšírenejších foriem zásahu do ľudskej dôstojnosti a ohrozenia zdravia a ľudských práv žien. Dôsledky takéhoto násillia sa prejavujú negatívne nielen na individuálnej úrovni týraných žien a ich detí (ochorenie v dôsledku dlhotrvajúceho fyzického a psychického stresu, izolácia od rodiny, známych a bránenie v práci, strata práce a prístrešia, chudoba). Aj na celospoločenskej úrovni vznikajú v dôsledku násillia na ženách výdavky, ako napríklad výdavky na sociálne služby, právnu pomoc a poradenstvo, náklady na liečenie žien vystavených násilliu či náklady v súvislosti s ich práceneschopnosťou v dôsledku násillia.

Výsledky „*Štúdie o odhadovaných nákladoch na rodovo – podmienené násillie v EÚ*“^{iv}, publikovanej Európskym inštitútom pre rodovú rovnosť poukazujú na priame i nepriame náklady v súvislosti s násillím páchaným na ženách, ktorým čelia verejné orgány, ženy a spoločnosť ako celok. Kým priame náklady súvisia s nutnosťou zabezpečenia lekárskej starostlivosti, sociálneho, psychologického a právneho poradenstva, nepriame náklady sa spájajú s negatívnym dopadom násillia na ekonomiku a spoločnosť ako aj s ekonomickými stratami samotnej obete. Ženy často trpia dlhodobou fyzickou aj psychickou ujmu, ktorá im znemožňuje viesť normálny život a znižuje ich šance na plnohodnotné zapojenie sa do pracovného života a teda spoločenskej produkcie.

Hoci vypočítať takéto náklady je náročné, najmä ak sú k dispozícii sú len veľmi obmedzené údaje o ekonomickom, fyzickom a emocionálnom vplyve násillia na ženy, existuje viacero výpočtov nákladov násillia na ženách pre spoločnosť. Napríklad výskum Svetovej banky^v odhaduje straty spojené s násillím na ženách na 1,2 až 2 % HDP ročne (čo je porovnateľné napr. s celkovými výdavkami na vzdelanie). Pri HDP Slovenska na úrovni 73,6 mld EUR (rok 2013) preto pri konzervatívnom odhade môžeme hovoriť o celkovej strate SR na úrovni 880 miliónov EUR ročne.

Inštitucionálne zázemie v SR

Domáce násillie je v právnom poriadku SR definované v Zákone o obetiach trestných činov. Považuje sa za násillie v prípade, keď násilník a obeť sú alebo boli v príbuzenskom vzťahu, resp. žijú v spoločnej domácnosti ako blízke osoby. Právny poriadok umožňuje domôcť sa ochrany v troch rovinách:

- v trestnoprávnej rovine (stíhanie páchatel'a za napr. týranie blízkej a zverenej osoby v Trestnom zákone),
- v občianskoprávnej rovine (rozhodnutie súdu o nariadení neodkladného opatrenia napr. na zákaz priblíženia sa či kontaktovania, o rozvoде, o zverení detí atď.),
- v správnoprávnej rovine (postihnutie páchatel'a za priestupok proti občianskemu spolunažívaniu).

Podľa Zákona o obetiach trestných činov^{vi} majú obeť domáceho násillia nárok na pomoc. Okrem definície domáceho násillia tento zákon tiež stanovuje, že obeť domáceho násillia sú obzvlášť zraniteľnými obeťami a majú mať k dispozícii bezplatné špecializované poradenské služby.

Pri poskytovaní služieb obetiam sa rozlišujú všeobecné a špecializované podporné služby, ktoré poskytujú subjekty poskytujúce pomoc obetiam trestných činov.

Všeobecné podporné služby pre obeť trestných činov sú služby ako sú sociálne, zdravotné, právne služby a služby verejného poriadku a správy, ktoré poskytujú základnú pomoc a nie sú vytvorené len pre obeť, ale slúžia širokej verejnosti.

Špecializované podporné služby pre obeť trestných činov sa špecializujú na poskytovanie podpory a pomoci obzvlášť zraniteľným obetiam trestných činov, ktorých veľkú časť obeť špecifických foriem násilia na ženách alebo domáceho násilia. Zoznam subjektov na pomoc obetiam trestných činov je k dispozícii na stránke [Ministerstva spravodlivosti SR](#).

Špecializované podporné služby

Na Slovensku osobitne ženám zažívajúcim násilia a obetiam domáceho násilia poskytujú odborné poradenstvo a krízové ubytovanie špecializované podporné služby, najmä mimovládne organizácie, ktoré sú poskytovateľmi sociálnych služieb. Poskytujú ženám a ich deťom podporu a bezpečie, pomáhajú im vyrovnať sa s traumatizujúcimi skúsenosťami, vymaniť sa z násilných vzťahov, znovu nadobudnúť sebaúctu a položiť základy ich nezávislému životu podľa vlastného výberu. Ženy a ich deti sprevádzajú na ceste z násilia na princípe zabezpečenia bezpečia, dôvernosti a rešpektu k ich dôstojnosti a právam.

Národná linka pre ženy zažívajúce násilie

Na Slovensku prevádzkujú rôzne poradenské centrá vlastné núdzové linky a na národnej úrovni funguje aj národná linka pre ženy zažívajúce násilie **0800 212 212**. Linka bola zriadená Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny v roku 2015 a služby poskytuje bezplatne a nepretržite 24 hod denne. Krízová linka poskytuje pomoc informácie a pomoc dôverne, so zachovaním anonymity a odkazuje na služby priameho kontaktu, ako sú poradenské centrá alebo polícia. Linky pomoci preto poskytujú

Poradenské centrum

Špecializované poradenské centrum pre ženy zažívajúce násilie poskytuje poradenské služby vrátane krízovej intervencie pre ženu a jej deti ambulantnou formou, v súlade s ich potrebami na sociálne poradenstvo, psychologickú podporu a tiež právnu pomoc, alebo aspoň asistenciu pri riešení právnych problémov. Spravidla ide o zariadenia sociálnych služieb^{vii} alebo subjekty na podporu obetí trestných činov^{viii}. Služby sú poskytované osobne, telefonicky a prostredníctvom internetu, ambulantne alebo v teréne.

Bezpečný ženský dom

V praxi sa používa označenie „bezpečný ženský dom“ na označenie špecializovaného zariadenia núdzového bývania pre ženy zažívajúce násilie a ich deti. Popri bezpečnom ubytovaní tu ženy a ich deti nájdu aj služby, ktoré poskytujú poradenské centrá. Tieto zariadenia majú často utajenú adresu alebo utajujú pobyt obeť v zariadení. Bezpečné ženské doby (BŽD) existujú v SR

v rôznych mestách ako Bratislava, Nitra, Martin, Prešov, Trebišov, pričom ubytovanie poskytujú aj iné druhy zariadení.

[Zoznam špecializovaných organizácií](#) poskytuje kontaktné údaje nielen pre obete ale aj osoby, ktoré sa chcú poradiť, ako ženám pomôcť v ich situácii.

Koordinančno-metodické centrum pre prevenciu násilia na ženách („KMC“)

KMC je organizačnou súčasťou Inštitútu pre výskum práce a rodiny⁴ v súlade s [Národným akčným plánom na prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách na roky 2014-2019](#).

Vytvára podmienky pre boj s násilím na ženách ako prierezovým spoločenským problémom, do riešenia ktorého musia byť zapojené verejné inštitúcie spoločne s MVO poskytujúcimi služby ochrany a podpory ženám zažívajúcim násilie a ich deťom. Podporuje zodpovedný prístup k prijímaniu opatrení na predchádzanie násilia, ochrane jeho obetí a jeho postihovaniu. Presadzuje, aby všetky intervencie vychádzali z potrieb žien zažívajúcich násilie a ich detí a boli realizované s cieľom zabezpečiť bezpečie a účinnú podporu pri ceste z násilia⁵.

KMC realizuje aktivity zamerané na monitoring a výskum, metodickú podporu štandardných postupov, podporu vzdelávania dotknutých profesií a inštitúcií a zvyšovanie povedomia o nulovej tolerancii násilia a rovnosti medzi mužmi a ženami.

KMC spolupracuje s verejnými inštitúciami na celoštátnej aj regionálnej úrovni, mimovládnyimi organizáciami na Slovensku a tiež medzinárodnými inštitúciami. Na požiadanie kohokoľvek s relevantných aktérov, vrátane súkromného sektora, KMC poskytuje konzultácie ohľadom opatrení na boj proti násiliu na ženách a ochrany a podpory žien a ich detí. Výstupy činnosti KMC sú verejne dostupné na zastavmenasilie.gov.sk.

⁴ V súčasnosti IVPR zabezpečuje činnosť KMC v rámci národného projektu Prevencia a eliminácia rodovej diskriminácie OP LZ NP 2018/4.1.2/01

⁵ Väčšinu odporúčaných postupov ochrany a podpory pred viktimizáciou, opakovanou a sekundárnou viktimizáciou je možné uplatniť aj na mužov, či starších ľudí, ktorí sú vystavení násiliu v rámci rodiny alebo domácnosti.

FIREMNÉ OPATRENIA V PRÍPADE NÁSILIA NA ŽENÁCH

Ako sme ukázali, následky násilia sa prejavujú na zdravotnom stave a celkovej pohode žien, preto ovplyvňujú aj pracovný výkon a to až do tej miery, že ženy vypadávajú z pracovného procesu. Je preto nielen morálnou povinnosťou, ale aj ekonomickou výhodou poskytnúť im pomoc a podporu.

Intervencie na pracovisku musia byť ciele a starostlivo plánované na základe odborných znalostí. Základom úspechu je pritom jasne artikulovaný dôraz firmy na nulovú toleranciu násilia a prispôsobenie firemnej kultúry tomuto cieľu. Najdôležitejším hľadiskom intervencie vždy musia byť potreby a požiadavky žien zažívajúcich násilie. Intervencia pritom musí stáť na princípoch bezpečia a dôvernosti.

Dobrým východiskom pre úspešné zvládnutie intervencie na pracovisku je prijatie vnútropodnikovej politiky týkajúcej sa rodovej rovnosti, zdravia, bezpečnosti a sociálnych otázok zamestnankýň a zamestnancov. Jej súčasťou by mal byť aj štandardizovaný postup na pomoc obetiam domáceho alebo sexuálneho násilia, vrátane sexuálneho obťažovania na pracovisku. Môže mať formu **špecifického protokolu na ochranu a podporu žien pred násilím**, v ktorom budú uvedené postupy a kroky, ktoré sa prijímajú v prípade, ak zamestnankyňa zažíva domáce násilie alebo inú formu násilia na ženách.

Protokol by mal byť v ideálnom prípade pripravený v spolupráci s odborníkmi; pri ich hľadaní sa môžete obrátiť na [Koordinačno-metodické centrum pre prevenciu násilia na ženách](#) alebo na niektorú z ženských organizácií, ktoré poskytujú bezpečné ubytovanie alebo poradenstvo ženám zažívajúcim násilie. Základom protokolu by mali byť štyri body: **prevencia, identifikácia, podpora a intervencia**.

Protokol by mal podrobne uvádzať, na aké opatrenia a podporu na pracovisku majú ženy nárok a mal by jednoznačne informovať ako si ženy môžu dôverne tento nárok uplatniť.

Nevyhnutným **predpokladom účinného uplatňovania intervencie v praxi je oboznámenie všetkých zamestnancov a zamestnankýň s vnútropodnikovou politikou** týkajúcej sa rodovej rovnosti, zdravia, bezpečnosti a sociálnych otázok vrátane **špecifického protokolu na ochranu a podporu žien pred násilím**.

Prevencia

Vzdelávanie a firemná kultúra

Nulová tolerancia k násiliu, diskriminácii a sexuálnemu obťažovaniu by mala byť v modernej spoločnosti samozrejmosťou. Deklarovanie nulovej tolerancie násiliu môže byť tak verbálne, ako aj čitateľné v rámci firemnej kultúry napr. cez podporu kampaní na odstránenie násilia na ženách (tzv. 16 dní aktivizmu organizujú rôzne subjekty každoročne medzi 25. novembrom a 10 decembrom) alebo podporou organizácií, ktoré sa téme venujú. Niektoré firmy zakomponovali negatívny postoj a odsudzovanie násilia na ženách priamo do svojich mediálnych kampaní.

Príklady dobrej praxe

Na Slovensku existuje niekoľko firiem, ktoré dlhodobo podporujú prevenciu násilia na ženách v rámci vlastných PR aktivít. K najvýraznejším patrí AVON s dlhodobou kampaňou „Avon proti domácejmu násiliu“ alebo najnovšia kampaň obchodného domu IKEA. Významná je pritom aj spolupráca týchto spoločností s mimovládnyimi organizáciami, ktoré sa téme venujú dlhodobo.

Firma AVON sa problematike domáceho násilia začala venovať na Slovensku už v roku 2008, pričom táto téma rezonuje v ich komunikácii opakovane. <http://www.avonprotidomacemunasiliiu.sk/>. Odborné zastrešenie kampane poskytla Aliancia žien Slovenska.

Násilie páchané na ženách je skutočné, aj keď nie vždy viditeľné. To je hlavná myšlienka kampane spoločnosti IKEA, spustená 12. novembra 2020. V televízii a online priestore ju predstavil hraný spot so ženou v úlohe obete. Kampaň doplnia tiež rádiové spoty a interaktívna edukačná inštalácia v samotnom obchodnom dome IKEA Bratislava. Téma bezpečia v našich domovoch bude po dobu nasledujúcich dvoch rokov prioritou nielen pre komunikáciu. IKEA so spustením kampane predstavila aj kroky, ktorými chce aktívne prispieť k zlepšeniu situácie. Prístup k poňatiu celej kampane vznikol v úzkej spolupráci s ženskou mimovládnuou organizáciou Fenestra, ktorá patrí medzi najvýznamnejšie slovenské ľudsko-právne organizácie pôsobiace v oblasti prevencie a eliminácie násilia páchaného na ženách. Fenestra sa zároveň pre túto tému stala odborným partnerom IKEA a bude ním po celú dobu trvania kampane. IKEA.sk/ZaBezpecnyDomov.

Súčasťou vstupného vzdelávania pre nových zamestnancov a zamestnankyne by mali byť automaticky informácie o prevencii diskriminácie a sexuálneho obťažovania, vrátane oboznámenia **s vnútropodnikovou politikou** týkajúcej sa rodovej rovnosti, zdravia, bezpečnosti a sociálnych otázok vrátane **špecifického protokolu na ochranu a podporu žien pred násilím**. Problematika násilia na ženách by mala byť súčasťou ďalšieho vzdelávania hlavne riadiaceho a HR personálu, ale optimálne aj všetkých zamestnancov a zamestnankýň.

Informovanosť

Informácie o možnosti zveriť sa s násilím by mali byť ľahko dostupné (intranet) a zároveň rešpektovať bezpečie, dôvernosc a citlivosť situácie ženy. Ako optimálne sa ukazuje umiestnenie **informačných letáčikov na dámskych toaletách**, kde si žena môže nepozorovane letáčik zobrať so sebou a využiť, keď sa odhodlá požiadať o pomoc. Vzor letáčiku informujúceho o linke pre ženy na vytlačenie je uvedený v prílohe.

Príklad dobrej praxe:

Komisia pre rovnosť a ľudské práva vo Veľkej Británii odporúča firmám praktické kroky, ako konať proti násiliu na ženách:

- Požiadajte manažment vašej organizácie, aby o verejne pomenovali toto násilie a ujali sa líderstva v boji proti nemu;
- Vyšlite silný signál, že obeť domáce násilie dostanú podporu, kým páchatelia budú bráni na zodpovednosť za svoje správanie;
- Propagujte na svojom intranete informácie o násilí na ženách - čo to je, ako o násilí hovoriť a ako pomôcť kolegyniam, ktoré ho zažívajú. Pripojte odkaz na svoju politiku a opatrenia v oblasti pomoci obetiam domáceho násilia;
- Píšte články o kampaniach proti domácejmu násiliu pre váš intranet a informačné vestníky.^{ix}

Identifikácia

Násilie môže postihnúť každú ženu nezávisle od príslušnosti k sociálnej vrstve, kultúre a náboženstvu a nezávisle od veku. Dojem, že násilie sa týka len „problémových“ rodín, vzniká preto, že v niektorých skupinách spoločnosti sa násilie utajuje väčšmi ako v iných. Pre ženy z tých skupín, kde je hovorenie o násilí veľmi tabuizované, je ešte ťažšie hľadať a získať pomoc. Na druhej strane, mnohé ženy sa za svoju situáciu doslova hanbia a násilie, ktoré zažívajú, vnímajú ako vlastné osobné zlyhanie. Nie je jednoduché priznať si, že človek, ktorého milovali a plánovali si s ním život, je teraz zdrojom ich problémov a traumatizuje ich a ich deti. Dojem o domnelej zodpovednosti žien za násilie posilňujú aj vžitú predstavy o tom, že za pohodu v rodine sú zodpovedné ženy a starostlivosti o domácnosť a deti je ich povinnosťou. Navyše, aj väčšina páchatel'ov násilia na ženách zvaľuje zodpovednosť za vlastné násilie na ženy. Násilní muži napríklad tvrdia, že žena násilie vyprovokovala, pretože niečo urobila alebo - naopak - neurobila a to je príčinou, že sa on správa násilne.

Ženy zažívajúce násilie sa spravidla so svojim problémom nezveria okamžite, ale potrebujú na to určitý čas. Niekedy sa stane, že blízke kolegyně zistia u ženy zmenu, ktorá môže byť následkom násilného vzťahu. Najjednoduchšie sú viditeľné fyzické následky násilia ako sú modriny alebo časté zranenia ospravedlňované najčastejšie úrazom napr. náhodným nárazom či pádom zo schodov. Násilie však zanecháva na žene aj výrazné psychické následky, ktoré sa môžu prejavovať napr. náhlými zmenami nálad, utiahnutosťou, smútkom a ustrašenosťou, či naopak výbuchmi. Výrazným znamením je sociálna izolácia, keď žena prestane chodiť na spoločné akcie a snaží sa o dochvilnosť pri odchode z práce. Časté telefonáty, vyhrážky a kontrola ženy sú súčasťou stratégie násilných partnerov na udržanie kontroly nad ženou a môžu byť viditeľné aj počas pracovného dňa.

Možnosť hovoriť o násilí

Firmy by mali vytvoriť **mechanizmus na podporu žien** zažívajúcich násilie. Optimálne je mať vo firme osobu, ktorá má aspoň základný kurz o problematike domáceho násilia a dokáže reagovať profesionálne a citlivo. Najčastejšie to býva podniková psychologička alebo HR poradkyňa. Niekedy sa ženy zveria blízkej kolegyni alebo priateľke, ktorá im môže pomôcť vyhľadať podpornú organizáciu.

Zachovanie dôvernosti

O problémoch násilia v rodine by sa malo vždy diskutovať na **bezpečnom a dôvernom mieste**. Je dôležité, aby sa prísne dodržiavalo **súkromie zamestnankýň, ktoré zažívajú násilie**, a aby informácie o domácom násilí boli zverejňované iným zamestnancom (napríklad priamemu nadriadenému alebo nadriadenej alebo HR) iba podľa nevyhnutnej potreby a iba so **súhlasom dotknutej osoby**.

Zamestnankyňa, ktorá prezradí na pracovisku, že zažíva domáce násilie, musí mať istotu, že informácie zostanú prísne dôverné a nebudú zaznamenané do jej oficiálneho osobného spisu. Môžu sa tiež vyskytnúť situácie, keď existuje bezpečnostné riziko pre ženu alebo iných zamestnancov a zamestnankyne v prípade, že páchatel' príde na pracovisko. V týchto prípadoch

je zverejnenie situácie potrebné udržiavať v čo najmenšom rozsahu, aby sa zachovala bezpečnosť na pracovisku.

Zdokumentovanie informácií o násilí

Napriek potrebe zachovania dôvernosti môže mať pre obeť v prípade trestného stíhania veľký význam mať dôkazy o tom, že sa s násilím zdôverila aj v práci. Preto sa odporúča, aby sa bezpečne a mimo dosahu ostatných zadokumentovali najmä nasledujúce informácie:

- dátum a čas oznámenia násillia a prípadných konkrétnych incidentov,
- podrobnosti o prípadoch, ak sa páchatel' vyhrážal obeti na pracovisku,
- podrobnosti o podpore, ktorú firma obeti poskytla,
- plán bezpečia na pracovisku, prijatý spolu s obeťou,
- výhražné maily alebo incidenty, ktoré sa vyskytli na pracovisku s násilníkom,
- zdokumentovanie nepriaznivého fyzického alebo duševného stavu obete následkom domáceho násillia.

Ohlasovacia povinnosť

Právny poriadok SR ukladá ohlasovaciu povinnosť nasledovne: „...právnické osoby sú povinné bez meškania oznamovať orgánom činným v trestnom konaní skutočnosti nasvedčujúce tomu, že bol spáchaný trestný čin...“. Pre laikov je spravidla ťažké posúdiť, kedy ide v prípade domáceho násillia už o trestný čin, a to aj vzhľadom na to, že viac ako polovica ohlásených prípadov na políciu sú napokon vyhodnotené ako priestupok. Navyše, zásady práce s obeťou domáceho násillia hovoria o tom, že **nie je vhodné oznámiť násillie, pokiaľ nie je obeť na to sama pripravená**. Bez súhlasu a spoluúčasti ženy by aj prípadné stíhanie páchatel'a bolo odsúdené na neúspech a navyše, by ju mohlo ohroziť. Oznámenie násillia či zdôverenie sa o násillí je pre ženy veľmi ohrozujúce, napokon väčšina vrážd žien v rámci partnerského násillia sa udeje v dobe, ak ženy oznámila násillia, pokúša sa o odchod alebo odišla od násilníka. Osobitný prípad je, ak sú podľa výpovede ženy obeťami domáceho násillia aj deti. Tu zákon ukladá neodkladne informovať Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny v meste bydliska rodiny.

Žena sa navyše môže zdráhať zdôveriť sa so svojim problémom, pokiaľ sa obáva, že bude neodkladne informovaná polícia alebo tzv. „sociálka“. Preto je vhodné ju ubezpečiť, že bez jej súhlasu nebude polícia kontaktovaná, s výnimkou prípadov, keď ide zjavne o ohrozenie jej života, o ohrozenie života a zdravého vývoja detí alebo ohrozenie života iných odkázaných osôb v jej okolí. Nakoľko je však dlhodobo takýto stav neudržateľný a je potrebné ženu povzbudzovať v tom, aby svoju situáciu riešila (pozri intervencia).

Podpora

Schopnosť ženy vysporiadať sa so situáciou v násilnom vzťahu a zmeniť svoj život závisí vo veľkej miere od podpory najbližšieho okolia, ktorá sa jej dostane. To sa týka tak rodiny, priateľiek a známych, ako aj pracovného prostredia – kolegov a kolegýň. Je preto dôležité, aby firmy

vynaložili úsilie na vytvorenie bezpečného a podporného prostredia pre ženy zažívajúce násilie a porozumeli problémom, s ktorými sa tieto stretávajú.

Prvá informácia o násilí

Keď sa žena rozhodne o svojej situácii hovoriť, znamená to pre ňu veľký krok. Prvé informácie, ktoré poskytne, sú často iba povestnou „špičkou ľadovca“. Pre ženy zažívajúce násilie a obe domáceho násillia býva obvyklé, že v rozprávaní zľahčujú to, čo sa u nich doma deje. Realita býva omnoho horšia.

Rady pre osobu vedúcu rozhovor so ženou zažívajúcou násilie:

- Verte obeti, keď vám hovorí, že ju blízka osoba týra a inak ubližuje a dajte jej to jasne najavo. Pokiaľ poznáte jej partnera, uveďte si, že útočník sa často chová na verejnosti inak ako v súkromí.
- Počúvajte pozorne, čo vám žena hovorí. Pokiaľ zvolíte aktívnu formu rozhovoru, vyhnite sa hodnotiacim úsudkom a dávaniu rád.
- Prijímajte jej pocity; je bežné, že týrané ženy majú protichodné pocity - lásku a strach, pocit viny a nenávisť, nádej a smútok. Dajte jej najavo, že jej pocity sú normálne a odôvodnené.
- Povedzte jej, že to nie je jej chyba. Utvrdte ju v tom, že týranie je problémom partnera a iba on je za násilie zodpovedný. Zdržte sa však jeho hanenia či nadávania na neho.
- Berte jej obavy vážne. Pokiaľ sa obávate o jej bezpečnosť, dajte jej to bez akýchkoľvek súdov najavo. Ponúknite jej pomoc.
- Pamätajte, že každé rozhodnutie týranej ženy je spojené s určitým rizikom. Pokiaľ chcete skutočne pomôcť, buďte trpezlivá a rešpektujte rozhodnutie ženy, aj keď s ním nesúhlasíte.

Porozumenie pre zníženie pracovného výkonu

Násilie môže ovplyvniť produktivitu a výkonnosť žien na pracovisku, a môže viesť k výskytu neočakávaných neprítomností na pracovisku. Zamestnávatelia by mali zabezpečiť, aby ženy, ktoré zažívajú násilie, neboli vystavené žiadnemu nepriaznivému zaobchádzaniu alebo disciplinárnemu konaniu, ak je ich výkon v práci negatívne ovplyvnený násilím alebo neprišli do práce následkom násillia.

V prípade postihu ženy zažívajúcej násilie môže byť takéto konanie považované za diskrimináciu na základe pohlavia v zmysle Antidiskriminačného zákona^{xi}.

Mimoriadne voľno

Ženy, ktoré zažívajú násilie, budú pravdepodobne potrebovať viac času mimo pracoviska ako ostatní zamestnanci a zamestnankyne, a to najmä pre prípady, keď potrebujú:

- vyhľadať lekársku alebo právnu pomoc,
- zúčastňovať sa stretnutí so sociálnymi poradkyňami a psychologičkami,
- zúčastňovať sa na súdnych konaniach,

- vyhľadať a presťahovať sa do nového bývania alebo dočasného ubytovania,
- prijať ďalšie bezpečnostné opatrenia,
- prijať opatrenia týkajúce sa bezpečia a blaha ich detí.

Plánovanie bezpečnosti

V situáciách, keď sa zamestnankyňa zažívajúca násilie snaží situáciu riešiť a hrozí eskalácia násilia, je potrebné naplánovať jej bezpečie aj na pracovisku, tzv. **bezpečnostný plán**. Plán by mal odzrkadľovať špecifické potreby zamestnankyne a zohľadňovať povahu jej pracovnej úlohy a prostredie na pracovisku.

Plánovanie bezpečia obeti domáceho násilia na pracovisku môže obsahovať:

- zadanie tiesňových a kontaktných čísel pomoci do mobilných telefónov obete a prípadne jej blízkych osôb (v tomto prípade je potrebné, aby kontakty pomoci boli označené inak, ako napríklad „polícia“, „advokát“, „poradňa“. Je vhodné dať kontaktným číslam napríklad bežné a ľahko zapamätané mená),
- identifikácia dôvernej osoby, ktorú môže žena osobne, telefonicky alebo e-mailom informovať, ak sa jej páchatel vyhráža na pracovisku alebo hrozí, že na pracovisko príde,
- dohodnutie signálu v prípade ohrozujúceho telefonátu alebo návštevy,
- zmena pracovných telefónnych čísel a e-mailových adries,
- skríning prichádzajúcich volaní na linku zamestnankyne, pokiaľ s tým súhlasí,
- pokiaľ je to možné zabezpečenie bezpečného priestoru pre pracovné miesto zamestnankyne (napr. nie za výkladom, presklenou stenou, nie bez kontrolovaného vstupu, prepájanie hovorov cez ústredňu a pod.), v ktorom sa podľa možnosti nebude nachádzať sama,
- v prípade pracovných ciest alebo návštev zabezpečiť, aby nechodila sama,
- upozornenie strážnej služby so skutočnosťou, že môže nastať bezpečnostná situácia, v ktorej bude potrebné zakročiť voči násilníkovi.

Príklad dobrej praxe

Projekt „Domáce násilie: votrelec na pracovisku a odborná integrácia“ v rokoch 2010/2011 viedlo šesť európskych mimovládnych organizácií a odborových zväzov z Belgicka, Bulharska, Španielska a Grécka. Projekt bol zameraný na poskytovanie povedomia a informácií obetiam násilia, a to na pracovisku alebo v čase integrácie do zamestnania.

V rámci projektu každá partnerská organizácia zaviedla vzdelávací program pre kontaktné osoby a navrhla nástroje na zvyšovanie povedomia zamerané na tých personál, ktorí sa podieľajú na starostlivosti o zamestnankyne a zamestnancov ako sú HR oddelenia a podnikové odbory, poradcov a poradkyne pri hľadaní zamestnania alebo v zdravotníckych službách atď. Cieľom vzdelávacieho programu bolo vyškoliť tento personál tak, aby mohli poskytnúť pomoc a poradenstvo obetiam partnerského násilia a podporiť ich v profesionálnom živote.

Intervencia

Žena vystavená dlhodobému násiliu má vždy pocity bezmocnosti, straty kontroly a obmedzenia slobody rozhodovať o vlastnom živote. V procese pomoci ide preto o to, aby jej bola poskytnutá podpora pri uvažovaní a plánovaní krokov, ktoré jej pomôžu znova nadobudnúť kontrolu nad vlastným životom.

Pomoc pri riešení situácie ženy

Prvý dôležitý krok spočíva v získaní **dôvery ženy**. K tomu patrí, že musíme ženu postihnutú násilím brať vážne, veriť jej a dať jej najavo, že jej chceme pomôcť bez toho, aby sme ihneď dávali rady, alebo ponúkali unáhlené riešenia.

Na začiatku je pre ženu najdôležitejšie, aby cítila, že ju akceptujeme, že sa môže slobodne vyjadrovať a prostredníctvom rozprávania vlastného príbehu získať odstup od svojej situácie. To jej poskytne možnosť vytvoriť si o nej jasnejší obraz. Je nevyhnutné zaručiť žene diskretnosť, mlčanlivosť a uistiť ju o tom, že má možnosť sa vyjadriť ku všetkým navrhovaným postupom a opatreniam, pričom realizované budú len tie, s ktorými bude súhlasiť.

Dôležitým predpokladom na to, aby sa žena mohla rozhodovať, sú informácie o jej právach, dostupnej sociálnej a finančnej pomoci, ubytovacích možnostiach, podpore pre deti a pod. Čas je jedným z dôležitých faktorov pri podpore žien. Pomáhajúci ľahko urobia chybu tým, že chcú konať rýchlo alebo chcú situáciu ihneď zmeniť, pretože majú pocit, že je neúnosná. Pritom si neuvedomujú, že žena zvyčajne už dlho žije v tejto situácii a dokáže ju rôznymi spôsobmi zvládať.

Život v násilnom vzťahu býva spojený s dlhoročným mlčaním a zatajovaním. Ak sa ženy rozhodnú prelomiť mlčanie a hovoriť o prežitom násilí, znamená to prvý krok k možnej zmene situácie. Keď sa žena postihnutá násilím napokon odhodlá hovoriť o svojom probléme, otvárajú sa možnosti pre zmenu. Zmeny však môžu prebiehať veľmi pomaly a nemusia byť pre vás hneď viditeľné.

Poradenstvo a podporu treba ponúkať dlhšiu dobu a trpezlivo. Ženy z rôznorodých príčin neprijmú alebo prerušia prijímanie pomoci, môže to znamenať, že na určitý krok nie sú pripravené, či dokonca oprávnené cítiť, že ich a deti, by spravenie takéhoto kroku ešte viac ohrozilo. V týchto situáciách je vhodné ubezpečiť ženu o ochote poskytnúť jej pomoc a podporu v budúcnosti. Je dôležité sa opakovať, a vždy po prijatí zásadných opatrení, pýtať, čo žena potrebuje a či je s ponúknutou pomocou spokojná. Spätné hodnotenie spokojnosti dáva žene pocit, že má situáciu pod kontrolu. Tým, čo jej pomáhajú zas poskytuje informáciu o tom, či ich činnosť zodpovedá potrebám ženy a potrebám jej detí. Ochrana a bezpečnosť ženy postihnutej násilím a jej detí je najdôležitejším cieľom každej pomoci.

Riešenie problému

Je pochopiteľné, že firmy nie sú pripravené (a ani sa to od nich neočakáva) na poskytovanie odbornej krízovej intervencie či dlhodobého poradenstva pre ženy zažívajúce násilie. Čo však môže každá firma urobiť je vytvoriť pre ženu dôverné a spoľahlivé zázemie a pomôcť jej tak naštartovať zmeny v jej živote. V diskretnom rozhovore so ženou zažívajúcou násilie najmä:

- Ponúknite žene, že sa skontaktujete so zariadením poskytujúcim pomoc, na ktoré sa môže obrátiť pri hľadaní ďalšej podpory. V prvom rade jej poskytnite číslo na Národnú linku pre ženy zažívajúce násilie 0800 212 212 a prípadne jej poskytnite diskrétné miesto a telefón, aby mohla na linku zavolať. Vždy zachovajte dôvernosť rozhovoru.
- V prípade, ak vám oznamovacia povinnosť nevyplýva zo zákona, ponúknite žene podporu, ak sa ona sama rozhodne podať oznámenie na políciu. Rešpektujte jej rozhodnutie, aj keď sa rozhodne oznámenie nepodať.
- Hovorte so ženou o možnostiach zotavenia (práceschopnosť, kúpeľná liečba). Informujte ju o možnostiach pomoci a podpory v špecializovaných poradniach pre ženy alebo v bezpečnom ženskom dome.
- Dajte žene k dispozícii informačné materiály a adresy web stránok.
- Vypracujte spolu so ženou bezpečnostný plán na zaistenie bezpečnosti pre ňu a jej deti a spoločne si overte jeho realizovateľnosť. Informujte ženu o tom, že pokiaľ má alebo bude mať bezpečnostný plán vypracovaný špecializovanými poradkyňami, ste ochotní v čo najvyššej miere akej to bude možné realizovať jeho opatrenia aj na pracovisku.

Príklady dobrej praxe^{xii}

Francúzska telekomunikačná spoločnosť Orange zaradila do jej plánu rodovej rovnosti v roku 2014 článok o rodovo podmienenom násilí, ktorý pomenováva núdzové opatrenia v prípade násilia. Iniciatíva „Action Logement“ zabezpečuje ženám - obetiam násilia účinnú pomoc pre núdtové ubytovanie alebo alternatívne riešenia bývania.

CRAMIF, regionálna agentúra vo Francúzsku, zaviedla komplexnú núdzovú stratégiu na pomoc ženám zažívajúcim násilie. Jej súčasťou je núdzový postup pre obeť hľadajúce podporu. Táto pomoc zahŕňa núdzové bývanie, ku ktorému je možné získať prístup prostredníctvom tiesňového čísla dostupného na intranete. Stratégia tiež zahŕňa poradenstvo so sociálnymi pracovníčkami a pracovným psychológom a pomoc ženám pri kontakte na špecializované služby.

Právna pomoc

Ženy zažívajúce násilie často nemajú adekvátne zdroje na pokrytie nákladov právnej pomoci. V SR síce existuje právo obetí na bezplatné poradenstvo, ale takéto organizácie nie sú dostupné v každom meste. Firemný právnik alebo právnička by mohli pomôcť žene aspoň so základnými úkonmi ako je kontaktovanie polície, podanie trestného oznámenia, podanie návrhu na vydanie neodkladného opatrenia na zákaz približovania alebo iné potrebné úkony.

Sieťovanie a výmena skúseností

Násilie na ženách je hlboko zakorenený a široko rozšírený fenomén, s ktorým si žiadna firma, organizácia ani komunita neporadí sama. Sieťovanie medzi firmami v rámci rôznych platforiem a neformálnych sietí poskytuje neoceniteľnú možnosť na vzájomnú výmenu skúseností a učenie sa. Pre zabezpečenie odbornosti a dostatočnej citlivosti je potrebné zapojiť aj odborníčky z oblasti násilia na ženách, ktoré sa téme dlhodobo venujú a nájdu sa najmä v rámci mimovládnych organizácií alebo Koordinačno-metodického centra pre prevenciu násilia na ženách (všetky kontakty sú dostupné na stránke www.zastavmenasilie.gov.sk).

ZDROJE

- ⁱ Výkonná riaditeľka UNWOMEN Phumzile Mlambo-Ngcuka, 2020
- ⁱⁱ Fundamental Rights Agency (FRA): Violence against women: an EU-wide survey. Main results. Wien, 2014
- ⁱⁱⁱ Filadelfiová, J., Gerbery, D. a Vittek, J.: Reprezentatívny výskum domáceho násillia na Slovensku (Pramenná publikácia). Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava, 2017
- ^{iv} European Institute for Gender Equality: *Estimating the costs of gender-based violence in the European Union* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014 ISBN 978-92-9218-499-5 2014<http://eige.europa.eu/sites/default/files/MH0414745ENC.pdf>
- ^v Svetová banka: Násillie v partnerských vzťahoch: ekonomické náklady a dôsledky pre rast a rozvoj , Washington D.C., 2013
- ^{vi} Zákon 274/2017 Z. z. - Zákon o obetiach trestných činov
- ^{vii} Zákon 448/2008 Z. z. - Zákon o sociálnych službách
- ^{viii} Zákon 274/2017 Z. z. - Zákon o obetiach trestných činov
- ^{ix} Companies Against genderBased Violence – CARVE: RESPONDING TO VIOLENCE AGAINST WOMEN Guide for companies. Online www.carve-daphne.eu
- ^x Zákon 130/2005 Z.z. - Trestný poriadok, § 3 ods 2.
- ^{xi} Zákon 365/2004 Z.z. - Antidiskriminačný zákon
- ^{xii} Companies Against genderBased Violence – CARVE: RESPONDING TO VIOLENCE AGAINST WOMEN Guide for companies. Online www.carve-daphne.eu